

Verden i vindues— karmen

Anette Vandsø, Pernille Leth-Espensen, Anders S. Barfod,
Gertrud Oelsner og Nick Shepherd

Ludvig Find
Læsende lille pige ved vindue
1915
Olie på lærred
82 x 71 cm
Ribe Kunstmuseum

Stueplanterne i 1800-tallets danske malerier fremstår overraskende familiære. Hvor beklædning og interiør tydeligere er fra en forgangen periode, minder skildringer af stueplanterne om noget, man kan se i nutidens danske hjem. I billederne ser vi, hvordan planterne passes og nydes og indgår som en selvfølgelig del af hjemmet. Ofte lægger vi dog ikke mærke til dem, fordi de træder i baggrunden i forhold til billedets centrale motiv: et barn, der læser, en kvinde, der hækler, eller lignende hverdagsscener, hvor stueplanter indgår som et tilsyneladende upåfaldende element (16 og 22).

Selvom stueplanternes plads i hjemmet virker velkendt, viser forsknings- og formidlingsprojektet *Skjulte Plantehistorier*, at der er overraskende historier at finde i 1800-tallets interiørmalerier, hvis vi fokuserer på planterne.¹ De er nemlig malet i den historiske periode, hvor subtropiske og tropiske planter fra andre verdensdele gjorde deres entré i de danske hjem, hvor de op gennem 1800-tallet blev en fast bestanddel af dansk kultur.² I billedkunstens planterige detaljer kan man se, hvordan stueplanterne udbredes i hjemmene, hvor de bliver genstand for kvinders omsorgsarbejde og får andel i sociale kategorier som køn, klasse og national identitet. Samtidig bringer de fortællinger om oversøisk handel og Europas koloniale fortid med sig ind i stuerne – og i billedfladen.³ Et plantecentreret blik på kunsten kan derfor afsløre nye betydningslag, der kan være med til at aktualisere de ældre malerier. I denne publikation kan man få indtryk af, hvor perspektivrig tilgangen er, og vi håber, at læserne herefter selv vil gå på plantejagt i værker på udstillingen *Plantefeber. Verden i vindueskarmen* og i denne bog.

Ind i vindueskarmen

Vores overordnede greb er motiveret af den fornyede interesse for planter, de globale miljøkriser har medført: I disse år vokser en vild haveæstetik frem i forstadshaver og byer.⁴ Den sætter fokus på biodiversitet og hjemmehørende planter og har skabt bevidsthed om planter som botaniske vækster i egen ret; deres navne, vækstbetingelser og roller i økosystemet.⁵ Interessen for planter ses også i samtidskunsten, hvor kunstnere kultiverer haver eller på anden måde arbejder med det botaniske.⁶ Også antropologien og filosofien har de senere år udvidet studiet af det menneskelige til at inkludere sammenviklinger af menneskers og planters liv med begreber som 'plantropocæn'⁷ eller 'plantetænkning'.⁸ Vi lægger os i forlængelse af denne fornyede interesse for planter med et forslag om en plantecentreret tilgang til dansk kunsthistorie.

Vi ønsker at *rewilde* museernes samlinger ved at se på stueplanterne i 1800-tallets interiørmalerier som botaniske, jordbundne vækster i egen ret. Vi undersøger, hvilke planter der er afbildet, og hvordan de indgår i malerierne. Det åbner for spørgsmål om, hvor planterne kommer fra, hvordan de er kommet til Danmark, hvordan deres liv opretholdes her, og hvilken funktion de har i menneskers liv.

Martinus Rørbyes (1803-1848) maleri *Udsigt fra kunstnerens vindue* (1823-1827 (19)) er et af de tidligste danske værker med stueplanter i en vindueskarm.⁹ Kunstneren har afbildet udsigten fra sit barndomshjem i Amaliegade, og gennem de åbne vinduer ser vi Nyholm havn. Værket har været genstand for mange kunsthistoriske analyser. Flere har påpeget, hvordan vinduet udgør en tærskel mellem hjemmet og det nære, mens havnen i baggrunden repræsenterer udlængsel og det fjerne. Fuglen i buret viser denne dobbelthed, den er udenfor, men dog i bur.¹⁰ Stueplanterne i billedet er også tidligere blevet fortolket. Kunsthistoriker Anne-Birgitte Fonsmark læser vindueskarmen og planterne i den som "en hel livscyklus, fra stiklingens beskyttede start i lampeglassets kuvøse over hortensiaens blomstring til ungkarleknappens faldne blomst".¹¹ Denne pointe tydeliggøres af kunsthistoriker Kasper Monrad, der ser planterne som en allegori over menneskets udvikling.¹² Begge læser altså planterne symbolsk snarere end som botaniske vækster i sig selv.

Når vi med et plantecentreret blik stiller skarpt på planterne i værket og spørger, hvor de kommer fra, får vi øje på nye perspektiver: I værkets højre side ved siden af den lille stikling under glas ses en plante med små, runde lyserøde blomster. Det er en ungkarleknep (*Gomphrena globosa*), der stammer

fra Mexico, Mellemamerika og tropisk Sydamerika. I midten står en aloe vera (*Aloe vera*), der kommer fra Oman. Og længst til venstre ses en hortensia (*Hydrangea macrophylla*), der er hjemmehørende i Japan.¹³ Planterne repræsenterer således hver sit verdenshjørne: Ungkarleknappen kommer fra vest, aloe veraen fra syd, og hortensiaen fra øst. Disse planter lever sammen side om side i en vindueskarm i nord, i Danmark, i Rørbyes hjem i det indre København.

Vindueskarmen fremstår altså ikke blot som et udtryk for det hjemlige, men også som en mikroklimatisk zone for domesticering af planter fra andre kontinenter, og det skaber en ny bevægelse i motivet: Den er ikke bare fra vindueskarmen *ud* i verden, men også *fra* den store verden *ind* i vindueskarmen, der nu får et globalt perspektiv.

Bevægelsen *ind* i vindueskarmen understreges af, at vi i vinduesrammens horisont ser Nyholm havn, der ud over at være flådehavn også blev benyttet af danske handelsskibe, som transporterede varer fra andre kontinenter til København. Rørbyes publikum har kendt dette havneområde fra periodens mange malerier af den danske flåde. I datidens visuelle kultur har skibene fortalt en historie om Danmarks rolle som handels- og krigsnation i en global verden, hvilket f.eks. ses i C.W. Eckersbergs (1783-1853) *En dansk korvet, som ligger bi for at tale med en dansk orlogsbrig. Scenen er tænkt at foregå i Vestindien* (1827 (21)).

Planterne i Rørbyes vindueskarm blev introduceret til Europa i 1700-tallet. Hortensiaen blev f.eks. bragt til Europa af botanikeren Sir Joseph Banks (1743-1820) i 1789 under dramatiske omstændigheder, da Japan ikke havde frihandel med Vesten før 1850.¹⁴ Banks fremviste den i sit hjem på Soho Square 32 i London, helt i tråd med tidens tendens til, at plantesamlere brugte deres eget hjem som udstillingssted for de botaniske sjældenheder, de havde importeret fra oversøiske kolonier og handelsstationer.¹⁵ Senere gav han den til The Royal Botanic Gardens i Kew ved London. Herefter blev hortensiaen i slutningen af 1700-tallet sendt ud i Europa og gjort tilgængelig for salg til de velstillede.

Det er ikke sikkert, at netop de planter, vi ser i vindueskarmen, er kommet direkte fra havnen. Rørbyes familie kan også have skaffet hortensiaen fra Botanisk Have, der ligesom mange andre botaniske haver i tiden udbød salg af planter og frø som tilskud til havens drift.¹⁶ Eller den kunne være købt hos handelsgartner Svend Hansen, der i 1826 annoncerede salg af hortensiaer i avisen.¹⁷ Måske blev den sendt fra Tyskland.¹⁸ Det ved vi ikke. Men fra datidens kilder ved vi, at en sådan plantepragt i en dansk vindueskarm har været et spektakulært syn i 1820'erne.¹⁹ I 1838, omtrent 10 år efter Rørbye malede sit værk, blev hortensiaen for eksempel stadig betragtet som så kostbar, at ejeren af et stjålet eksemplar blev efterlyst af politiet i avisen:

En Urtepotte med en Hortensia, samt en Busk hvidspraglede Negliker, der ere bortstjaaet onsdagsaftes Kl. omtrent 11 fra en Hauge, der vender ud til Blegdamsveien, ere til Eftersyn hos Politirettens 1ste Protocol B.²⁰

Vi ved også, at hortensiaens oprindelsesland har været kendt i Danmark på den tid. I en dansk guide til pasningen af stueplanter fra 1851 står der:

Fra chinesiske Tapeter havde Man allerede længst stiftet Bekjendtskab med denne [...] yndede Plante, inden der kom levende Eksemplarer af den til Europa, hvilket først fandt Sted i 1790, da den første Plante indførtes i den berømte engelske Hauge i Kew.²¹

Det er også beskrevet, at den var kultiveret som haveplante i Japan og Kina, inden den kom til Danmark. Pasningsguiden sørgede altså for, at den danske stueplante-entusiast så på hortensiaen med en viden, som forbandt planten med tidens orientalistiske forestillinger om Fjernøsten.²²

Meget tyder således på, at vindueskarmen i Rørbyes værk ikke blot viste hen til det hjemlige, men også var et udstillingssted for eksklusive planter, der repræsenterede fjerne verdensdele, fremmed natur og andre kulturer. Man kunne på lignende vis dykke ned i de andre planters kulturhistorie, før eller efter de lander i den danske vindueskarm. Planterne bærer mange historier

Martinus Rørbye
Udsigt fra kunstnerens vindue
1823-27
Olie på lærred
38 x 29,8 cm
Statens Museum for Kunst

med sig ind i billedfladen og åbner værkerne for nye betydninger. Samtidig kan vi også sige noget analytisk specifikt om de værker, vi analyserer. Vi kan for eksempel se, at Rørbye har redegjort for hver enkelt plantes særegne karakteristika, så man let kan identificere dem. Det lille knæk på en af ungkarleknappens stilke understreger desuden, at det ikke er en botanisk illustration af en plantetypologi, men af en levende stueplante. Stiklingen i vækstglasset i værkets højre side demonstrerer viden om, hvordan man formerer planter. Alt i alt synes dette maleri at være udtryk for den botaniske interesse, "botanophilia" eller *plantefeber*, som spredte sig over hele Europa i 1800-tallet.²³ Rørbyes botaniske interesse ses også i andre af hans ungdomsværker, især portrættet af søsteren Ida Athalie fra omkring 1824, hvor planterne og deres "krukker, vaser og glas har optaget Rørbye lige så meget som skildringen af Ida Athalie selv".²⁴

Vores fokus på planterne i værket afslører et globalt perspektiv, hvor borgerskabets vindueskarm er et vidnesbyrd om den natur, som videnskabsfolk og koloniherrer var ved at kortlægge og indsamle. Det fjerne er ikke kun noget, man kan kaste et blik ud på eller rejse ud til. Det er kommet ind i hjemmene i form af levende planter.

Planteomsorg

Forskningsprojektet hedder *Skjulte Plantehistorier*, men det er ikke en "skjult historie", at de danske hjem indeholdt varer fra andre verdensdele. Det kan vi bl.a. se i Julius Exners (1825-1910) *En pige med sit hækletøj, ved et åbentstående vindue* (1900 (22)), der er et eksempel på periodens genremalerier, som skildrer det danske folk i hverdagsscener.²⁵ På billedet ser vi en stue med et åbent vindue med kig til havet. Billedets centrale figur er en hæklende pige, der med et fjernt blik spejder ud ad vinduet. Det globale islæt ses i pigens karakteristiske folkedragt fra Fanø, der har en hovedbeklædning af kinesisk silke. Vi ser det også i stuens paneler, som er beklædt med blå kakler fra Holland – den såkaldte Delfterfajance – der var typisk for øens folkekultur.²⁶ I vindueskarmen står to pelargonier (*Pelargonium sp.*) godt beskyttet bag glasset i den lukkede del af vinduet. Gennem vinduet ses to skibe med hvide sejle som symbol på den søfart, der kendetegnede øen.

Ligesom kaklerne og den kinesiske silke kommer pelargonierne i vinduet også fra fjerne egne, nemlig fra Sydafrika, og på samme måde som hos Rørbye fortæller de om tidens globale planteflytninger. Samtidig fortæller de os en anden historie, der har at gøre med deres pasning i hjemmet. For når planterne blev sat i pletter og transporteret ind i de danske stuer, blev de også helt afhængige af menneskers pleje og omsorg.

Op gennem 1800-tallet blev det kvindernes opgave at passe stueplanterne, der blev et symbol på kvindelig omsorg og et hyggeligt hjem.²⁷ I 1885

I Rørbyes vindueskarm i nord mødes planter fra flere verdenshjørner. Ungkarleknappen fra vest, aloe veraen fra syd og hortensiaen fra øst